

CORTES, Carles / ESTRINOS, Joaquim / ESTEVE, Anna / FRANCES, Angelis (ed.) (2004). *Epístola i literatura. Epistolaris. La carta: estratègies literàries*. Alacant: Denes Editorial, 496 p.

Epístola i literatura és el resultat del III Simposi Internacional de Literatura Autobiogràfica organitzat pel Grup de Recerca de Literatura Catalana Contemporània de la Universitat d'Alacant, el qual tingué lloc en aquesta mateixa universitat del 13 al 15 de novembre de 2003. El llibre divideix el material en dues parts. La primera, «Epistolaris», se centra en els epistolaris reals; la segona, «La carta: estratègies literàries», en la ficcionalització del gènere. Tanca el volum un annex, on s'editen reculls epistolars inèdits.

«Epistolaris», amb un total de vint treballs, és introduït per dos estudis que li fan de marc documental i teòric, respectivament. En el primer, «Cartes creuades. Els epistolaris catalans» (p. 17-50), Llorenç Soldevila en perfila l'estat de la qüestió. Concebut com a material per a futures investigacions, sistematitza tot un corpus que fins ara es trobava dispers: esmenta i classifica els epistolaris que s'han publicat en català; fa una relació completa de les editorials i revistes que més n'han editat; descriu els més importants i extreu de tot plegat conclusions historicoliteràries generals, com

ara que és un gènere que ha anat guanyant interès a mesura que se l'ha anat entenent com una font documental imprescindible. Complementa el treball un llistat complet, segons un ordre cronològic primer i per editorials després, dels epistolaris publicats des del 1922 fins al 2003.

En el segon, s'hi desenvolupa la línia teòrica que marcarà l'orientació d'una part de les comunicacions del volum. Signat per Meri Torras, «La regeneració de la carta. Les fructuoses i perilloses amistats del gènere femení amb el gènere epistolar» (p. 51-67) és un estudi de les causes que han generat el tòpic que associa la carta al gènere femení, i de les que han fet que en l'àmbit hispànic no hi hagi referències teòriques a aquest lligam —ni tractats, per tant, que l'il·lustrin— fins al tombant entre els segles XIX i XX quan apareix *Manual epistolar para señoritas*, de Pilar Pascual de San Juan. Ho explica, a la segona part de la conferència, pel pes notable del model francès, que neix als salons de la França del s. XVII on el gènere va prendre un impuls important però que fou aviat neutralitzat des dels discursos teòrics (de La Bruyère, o Fritz Nies, més tard), que van impedir que fos considerat literatura, sinó simple expressió de l'espontaneïtat i del sentiment femenins.

Centrat en un context italià, Mercedes Arriaga Flórez rebla a «Epistolarios en Italia: un punto de vista teórico sobre un género femenino» (p. 69-77) la idea que l'escriptura epistolar s'imposa a la dona com a gènere per excel·lència perquè és un model popular propi de la privacitat, que es pot mantenir al marge de la institució literària. Una manera transversal de mirar-se la conjunció epistola-dona, la trobem en la comunicació d'Helena Alvarado i Esteve, «La poètica del viatge: escriptores nòmades» (p. 79-92), on el biaix triat serà el tema del viatge, que pren des d'una doble perspectiva. La primera és simbòlica, i cita exemples d'epistolaris que giren entorn d'un viatge interior entès com un periple intel·lectual —Hildegarda de Bingen, Teresa de Jesús, Sor Juana Inés de la Cruz, Marguirite de Navarra, Madame Sevigné—; familiar o sentimental —Mme. Sevigné, Hélène de Monferran, Clemens Brentano— o literari —Aurora Bertrana/Anna Murià, Narcís Oller/Caterina Albert. La segona és la que representa l'eixida del clos de la intimitat i es dirigeix a explorar nous territoris. D'entre les múltiples autores que podrien il·lustrar aquest segon punt, se centra en Egèria, Lady Worley Motagu, Isabelle Ebarhardt, Fraya Stark i Alexandra David-Néel, de les qual cerca característiques comunes.

La resta d'estudis d'aquesta primera part presenten relacions epistolars entre escriptors. Una part ben considerable de les comunicacions no s'aparta de la tesi de Meri Torras i tria, d'una forma més o menys militant o reivindicativa a voltes, epistolaris d'autora. Aquest és el cas de Marinela García Sempere, que a «La correspondència amorosa entre Isabel Suaris i Bernat Fenollar» (p. 93-100) afirma haver triat aquests interlocutors perquè se'n conserva la resposta femenina, cosa poc habitual en l'epistolografia de l'Edat Mitjana. Es tracta de tres missives del s. XV, de tema amorós i factura literària, ja editades, que ara resumeix i comenta. M. Dolores Madrenas Tinoco i Joan M. Ribera Llopis, per la seva banda, ressegueixen a «Víctor Català, Maria Domènech i Teresa Vernet: un intercanvi epistolar entre el consell literari i l'admiració retuda» (p. 101-112) l'amistat entre les tres escriptores; i Carles Cortés a «Escriure entre visites. A propòsit d'unes cartes inèdites de Caterina Albert (1954-1961)» (p. 113-129) entre l'esmentada escriptora i Roser Matheu i Xavier Dalfó. Lluïsa Julià, sota el títol «Maria-Antònia Salvà, una prosista a descobrir» (p. 131-142), repassa en clau de denúncia els epistolaris parcials que s'han publicat de l'escriptora, orientats a voltes a treure a la llum les possibles relacions sentimentals amb altres escriptors. Una visió que l'estudiosa considera empobradora, ja que no deixa veure les seves qualitats intel·lectuals i prosistes, però de la qual tampoc no s'escapa, perquè no fa sinó resseguir els jocs i coquetejos epistolars que mantingué amb Josep Carner. Sense deixar el crit de protesta, Dèlia Amorós i Pinós reivindica la figura de Maria-Aurèlia Capmany com a intel·lectual a «Espriu-Capmany: dos intel·lectuals carta a carta» (p. 287-297).

En un dels texts més ben documentats del volum, «(Auto)biografia intel·lectual de Carlota Guterres a partir de les relacions epistolars amb Cristòfor de Domènech (1924-1925) i Joan Estelrich (1923)» (p. 155-181), Montserrat Corretger es proposa de donar a conèixer la personalitat i l'obra periodística de Carlota Guterres, exiliada a Xile arran de la Guerra Civil, així com la base del seu ideari polític i ideològic, erigit sobre les idees del nacionalisme independentista, el socialisme i el

feminisme. Tot i ser un estudi que parteix d'un buidatge rigorós de les col·laboracions de Guterres a la premsa de l'exili (*Germanor, Ressorgiment, Nació Catalana, Catalunya*), decanta la seva atenció cap a aquesta vessant periodística, que estudia amb detall, més que no pas cap al seu epistolari, que només emprava com a eina de suport documental a la primera part del text. Finalment, Catalina Bonnín i Socias parafraseja «La correspondència entre Aurora Bertrana i Anna Murià (1957-1958)» (p. 245-252) i reconstrueix els intents frustrats d'aquella primera de publicar *La aldea sin hombres* a l'editorial on treballava Agustí Bartra (Club Familiar del Libro).

La tesi que defensen, insinuen o accepten una part d'aquestes comunicacions, no pas totes, tanmateix, duu a un camí sense sortida als estudis epistologràfics així concebuts, que neixen de reduir el gènere a una de les seves múltiples expressions, per extralimitar-ne després l'abast. Només així s'expliquen afirmacions tan poc acceptables com que el gènere epistolar és un gènere femení per excel·lència, una hipòtesi que sembla estranyament present al llarg del llibre. El gènere epistolar és, segurament, un dels més variats i omnipresents al llarg de la història de l'escriptura, i el que té una implicació literària més dúctil. No en va la primera notícia grega d'una carta (Il. 6.168) coincideix amb la primera menció de l'escriptura a Grècia. Ja des del tercer mil·lenni a.C., però, a l'Antic Orient s'emprava la carta en bona part dels àmbits de la vida pública. Fou la cultura grega qui va convertir-la en un gènere de gran efervescència, que, acollit ja d'entrada per la retòrica, es consolidarà en època imperial. Amb Ciceró, Roma incorporarà el món grec, i amb ell, l'epistolografia, que viurà moments d'esplendor. La producció epistolar medieval és també immensa: regida per les *artes dictaminis* des del s. xi, que són el producte de la retòrica medieval, abasta tant la vida privada, com els models doctrinals, històrics, administratius, teològics, de croada, amorosos, i un llarg i inaferrable etcètera. Amb la consolidació de la societat urbana i mercantil, al s. xiv l'epístola privada experimenta un esclat formidable, alhora que el gènere pròpiament culte esdevé hegemònic un cop revitalitzat pels humanistes. I aquí trobem el gran punt d'inflexió: la carta entra en el terreny de la privacitat a gran escala, però alhora en el de l'autobiografia, també l'assaig i, és clar, la novel·la. Afirmar que la carta és un gènere femení per antonomàsia, bé sigui en l'àmbit privat bé en el literari, és un argument sinecdòtic, un veritable *pars pro toto*, que en res no ajuda els estudis ni epistologràfics ni sobre literatura d'autora.

La resta de comunicacions d'aquesta primera part queden al marge d'aquell criteri. També ara la nòmina d'autors, estils i qualitats és ben diversa. Un dels més destacats és l'aportació d'Abraham Mohino, «I, en la cruïlla epistolar, la literatura es féu (cartes creuades entre Carner, Noulet, Obiols i Rodoreda)» (p. 233-243). Mohino hi estudia alguns dels temes axials de la correspondència que els escriptors alludits intercanviaren des de l'exili. S'hi poden resseguir les vicissituds i controvèrsies de la represa el 1946 de la *Revista de Catalunya*, subvencionada per Cultura Catalana; o els processos lents i feixucs de revisió i edició d'algunes obres de Josep Carner; i l'intens mestratge poètic que ell mateix exercí sobre Mercè Rodoreda. Molt destacable és també el text de Joaquim Espinós, «L'epistolari de Joan Fuster amb l'exili americà» (p. 205-216), on sintetitza els trets bàsics del creuament epistolar que Joan Fuster mantingué amb Vicenç Riera Llorca entre 1950 i 1972, i amb Agustí Bartra entre 1950-1957. N'analitza els temes dominants —la situació de la cultura valenciana o necessitat de mantenir contactes amb la catalana—, i els trets estilístics i conceptuals de més relleu, que entén en sintonia amb els del seu dietari. Clarificador i exhaustiu, Josep Camps i Arbós aporta a «La correspondència de Ramon Xuriguera: balanç d'una investigació» (p. 217-231) una informació molt detallada entorn de la correspondència inèdita de R. Xuriguera: classifica primer un mapa dels corresponents localitzats i se centra després en l'estudi d'una mostra significativa —Joan Baptista Xuriguera, Joan Casanovas i Maristany, Rafael Tasis i Edicions Proa de Perpinyà— cosa que li permet demostrar que es tracta d'una correspondència indispensable per entendre el panorama cultural que li és coetani. Raül-David Martínez Gili dedica, per la seva banda, un llarg i complet estudi a la relació epistolar sostinguda entre 1960 i 1971 pels dos escriptors que il·lustren el títol de la comunicació, «Notes sobre la relació entre Llorenç Villalonga i Jaume Vidal Alcover a partir d'algunes cartes del fons Vidal-Capmany de Tarragona» (p. 265-286).

David Serrano Blanquer opta, en canvi, a «Cartes d'amor i de guerra» (p. 183-203) per limitar-se a fer un resum d'alguns dels materials que ja havia publicat el 2004 a *L'Hora blanca. L'holograust i Joaquim Amat-Piniella*. Completen la nòmina de comunicacions d'aquesta primera part del llibre quatre estudis més, d'interès desigual, centrats especialment en trets biogràfics: Frederic Barberà, a «Imatge i realitat a les cartes de Gabriel Miró» (p. 143-153), fa un retrat personal i intel·lectual de l'autor alacantí; Tomàs Esquerdo i Galiana («La relació epistolar de Joan Ferraté i Jaime Gil de Biedma», p. 315-324) analitza les 28 cartes de Jaime Gil de Biedma que Joan Ferraté va publicar a Sirmio-Quadern Crema el 1994 sota el títol *Cartas y artículos*, que són el testimoni directe de llur amistat; i Margalida M. Socias Colomar ressegueix a «Literatura, vida i malaltia. Epistolari inèdit de Miquel Villalonga a Gafim (Gabriel Fuster Mayans)» (p. 253-263) alguns del temes principals de la correspondència que s'intercanviaren entre 1941 i 1946. Mereix una nota a part el text de Xavier Carro, «A lemranza epistolar de Marino Dónega» (p. 299-313), que dedica a estudiar les memòries epistolars *De min para vós*, del galleguista Marino Dónega.

L'epígraf «La carta: estratègies literàries» engloba els onze treballs que conformen el segon apartat del volum, dedicats a reflexionar sobre els usos que la literatura fa de la carta; a les formes de ficcionalització, en definitiva, del gènere. Carme Riera n'escriu el text preliminar, «Un diàleg ajornat: la carta» p. 327-336), que és un repàs en primera persona de la presència en la seva narrativa del gènere en qüestió, profusament emprat com a recurs en obres com *Te deix, amor, la mar com a penyora* (1975), *Jo pos per testimoni les gavines* (1977) o *Qüestió d'amor propi* (1987), entre altres.

Per motius obvis, la narrativa hi és, precisament, el gènere més ben representat. Així, Fina Llorca Antolín estudia la presència de l'epístola en l'obra de Maria-Mercè Marçal («Les cartes de Sara T. dintre *La passió segons René Vivien* de Maria-Mercè Marçal», p. 337-347); Margalida Pons en la de Baltasar Porcel («Les veus i els silencis de l'altre. Usos de l'epistolari en l'obra de Baltasar Porcel», p. 389-401); i Pilar Arnau i Segarra en Llorenç Capellà («Epistolari autobiogràfic i estratègies de ficcionalització a *Pallasso espanyat*, de Llorenç Capellà», p. 413-419).

De la narrativa històrica se n'ocupa Anna Esteve Guillén a «L'ús de l'epístola en la narrativa històrica valenciana: una mostra» (p. 349-358), que és una anàlisi del recurs epistolar en els relats «Lletres a l'absent» (Josep Lozano, *Crim de germania*, 1980) i «Epistolari del comte de l'Hortxà» (Vicent J. Escartí, *Barroca mort*, 1988); i en les novel·les *La Regina de la poble de les fembres peccadrius* (1980), de Ferran Cremades, i *La mirada de Nicodemus* (1996), de Vicent Usó. En una altra comunicació, «Un model d'estructura epistolar en la narrativa de Vicent J. Escartí: anàlisi de Barroca mort (1988)» (p. 359-367), M. Àngels Herrero reprèn amb més detall l'anàlisi del relat «Epistolari del comte de l'Hortxà».

En un intent de síntesi ambiciós, però massa generalista, Kathleen McNerney repassa en el text «L'epístola en les autores catalanes contemporànies» (p. 369-375) la tradició epistologràfica d'autora des d'Isabel Suaris, del s. xv, fins a un nombre considerable d'escriptores del s. xx com Mercè Rodoreda, Anna Murià o Maria Mercè Marçal, entre altres. L'atenció, però, el focalitza en dues novel·les: *Les closes* (1979), de M. Àngels Anglada, i *Lo color més blau* (1982), de Maria-Aurèlia Capmany. M. Àngels Francés Díez se situa com l'anterior en el binomi narrativa-dona i selecciona unes quantes epístoles escrites per personatges femenins de la narrativa de Montserrat Roig («Fragments i dones: cartes en la narrativa de Montserrat Roig», p. 377-388) per cercar-ne les característiques dominants, que redueix a dos criteris bàsics: l'oralitat, entesa com una estratègia estètica, i la força per captar la complicitat del lector.

Només Lliris Picó estudia els efectes de la combinació d'epístola i poesia a «De l'*Elegia de Bonyà* a *Pòntiques*: la fixació de l'univers poètic de Gaspar Jaén a través de les seves epístoles» (p. 403-412); i M. Àngels Llorca i Tonda, de l'epístola i la crítica literària a «Diderot i Grimm van inventar l'e-mail? El marc epistolar de la crítica literària de Diderot» (p. 421-428). I com ja anuncia el títol d'aquesta darrera comunicació, no podia faltar un estudi sobre l'impacte i la pressió que les noves tecnologies exerceixen en el gènere: «L'ús de la carta i del correu electrònic en la narrativa

per a joves actual» (p. 429-440), d'Antoni Maestre Brotons, n'és una reflexió lingüística i pragmàtica, però també literària i sociològica interessant.

Complementa el llibre un annex documental, que edita fins a cinc seleccions d'epistolaris inèdits, estudiats en la primera part: «La correspondència amorosa entre Isabel Suaris i Bernat Fenollar» (p. 443-446), a cura de Marinela García Sempere; «Cartes inèdites i dedicatòries de Caterina Albert (1954-1961)» (p. 447-458), a cura de Carles Cortés; «La correspondència entre Aurora Bertrana i Anna Murià (1957-1958)» (p. 459-472), a cura de Catalina Bonnín Socias; «Correspondència de Llorenç Villalonga i de Jaume Vidal Alcover» (p. 473-486), a cura de Raül-David Martínez Gili; i «Dues cartes de Llorenç Capellà» (p. 487-489), a cura de Pilar Arnau i Segarra.

Estudiar la relació entre epístola i literatura implica plantejar-se dos factors que li són inherents: la literarització i la ficcionalització. La literarització, consubstancial al gènere des del moment que va de bracet amb la retoricitat (una dependència que ja trobem en la normativa clàssica, tot i que el procés es consolidi en època medieval) suposa un estudi de constants estilístiques. La ficcionalització implica analitzar-ne els recursos pel quals la literatura la incorpora en el seu canemàs ficcional i, doncs, en la pròpia estructura. Els estudis epistolars, per tant, no poden prescindir d'aquest horitzó tan ampli, com tampoc del que seria el tercer factor fonamental: l'alt valor informatiu. Exhumar correspondència privada o institucional és molt més que una activitat ociosa o curiosa: és una tasca de conservació i divulgació del patrimoni documental que cal orientar a omplir les immenses llacunes que la historiografia ha hagut de deixar al descobert. *Epístola i literatura* ofereix alguns bons exemples d'això, però pateix, a voltes també, dels vicis que genera una manca de tradició teòrica prou ben consolidada a casa nostra en els estudis sobre el gènere.